

DIEREN IN ONS MIDDEN

Jozef Keulartz

Dieren
in ons
midden

Samenleven met dieren
in het tijdperk van de mens

Noordboek Natuur

© 2019 Jozef Keulartz | uitgeverij Noordboek

Omslagontwerp: Villa Grafica

Boekverzorging: Elgraphic

Omslagbeeld: Shutterstock

ISBN 978 90 5615 551 3

NUR 320 | 410

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij Noordboek, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland –info@noordboek.nl.

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

Inhoudsopgave

- 1 Honderden miljoenen dieren op dat hele kleine stukje aarde 5
Een inleiding

Deel I

De pastorale en de primitieve verbeelding van de natuur

- 2 De Nederlandse natuurbeweging tussen de fellere
en fletsere kleuren groen 31
- 3 Half-natuurlijke landschappen onder druk 47
De casus van Planken Wambuis
- 4 Een nieuwe wildernis in Nederland? 61
De saga van de Oostvaardersplassen

Deel II

Het ecomodernisme – een uitdaging voor de traditionele natuurbeweging

- 5 Het Antropoceen als twistappel 109
- 6 Exoten – ramp of redding? 125
- 7 Land sparen of land delen? 151

Deel III

Nieuwe paradigma's in het natuurbeheer

- 8 Conflicten rond innovaties in natuurbeheer 183
- 9 De dierentuin van de toekomst 193
- 10 Rewilding – Een marshallplan voor de planeet 219
- Literatuur 247
- Noten 259

1

Honderden miljoenen dieren op dat hele kleine stukje aarde

Een inleiding

Op de gedenkwaardige VN-conferentie inzake Milieu en Ontwikkeling, ook wel bekend als *Earth Summit*, die in 1992 in Rio de Janeiro plaatsvond en waaraan 172 landen en 108 staatshoofden deelnamen, werden twee verdragen getekend: het klimaatverdrag en het biodiversiteitsverdrag. In de vijftienvijftig jaar daarna kreeg het klimaatverdrag veel meer aandacht dan het biodiversiteitsverdrag.

Dat is ook vandaag de dag nog steeds het geval. In de publieke en politieke discussie draait het haast uitsluitend om klimaatverandering en energietransitie. Dat was ook een van de brandende kwesties in de coalitieonderhandelingen in 2017. Negentig hoogleraren riepen de kabinetsformatoren op om een ministerie van Energie en Klimaat in het leven te roepen. En een aantal grote ondernemingen, dat zich had verenigd in de 'transitiecoalitie', vroeg om een stevige klimaatwet. Bij de Provinciale Statenverkiezingen van maart 2019 was het klimaatbeleid zelfs tot hét hoofdthema van de campagnes gepromoveerd. GroenLinks sprak dan ook van 'klimaatverkiezingen'.

Biodiversiteitsverlies even ernstig als klimaatverandering

Dit gebrek aan aandacht voor de wereldwijde achteruitgang van biodiversiteit werd in 2017 scherp aan de kaak gesteld in een rapport van het Wereld Natuur Fonds (WNF). Dit rapport verscheen tijdens de klimaatconferentie die in november van dat jaar in Bonn plaatsvond. Hierin ging het om de implementatie van het Akkoord van Parijs uit

2015, waarin is afgesproken om de opwarming van de aarde onder de twee graden Celsius ten opzichte van het pre-industriële niveau te houden. Het WNF toonde zich bezorgd over het feit dat veel beleidsmakers niet of onvoldoende onderkennen dat het biodiversiteitsverlies een even groot gevaar voor de toekomst van de planeet vormt als de klimaatverandering. Omdat biodiversiteitsverlies en klimaatverandering elkaar wederzijds versterken, moeten acties om de opwarming te stoppen hand in hand gaan met acties om de biodiversiteit te beschermen. In zijn rapport doet het WNF dan ook de aanbeveling om de in 2010 geactualiseerde biodiversiteitsdoelstellingen op te nemen in de nationale klimaatplannen van de bij het Klimaatakkoord aangesloten landen, dat zijn alle landen van de wereld minus de Verenigde Staten.

Het gebrek aan aandacht voor biodiversiteitsverlies kwam ook ter sprake op de biodiversiteitsconferentie, die in november 2018 in de Egyptische badplaats Sharm-el-Sheikh werd gehouden. Hier praatten vertegenwoordigers van ruim 190 landen over een nieuw verdrag voor de bescherming van biodiversiteit, in de vergeefse hoop dat zo'n verdrag eenzelfde gewicht zou kunnen krijgen als het klimaatakkoord van Parijs. Vergeefs, omdat het onderwerp nog steeds niet bepaald hoog op de politieke agenda staat. De meeste landen hebben kennelijk lak aan de eerder gemaakte afspraken waardoor de gestelde biodiversiteitsdoelen niet gehaald worden. En dat terwijl het klimaatprobleem niet opgelost kan worden zonder ook het biodiversiteitsprobleem aan te pakken, zoals de Franse president Emanuel Macron zijn gehoor op de biodiversiteitsconferentie in Sharm-el-Sheikh voorhield.

Op 6 mei 2019 verscheen het *First Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services*, een 1800 pagina's dik rapport van het Intergouvernementeel Platform voor Biodiversiteit (IPBES) van de VN dat wereldwijd de aandacht trok vanwege het rampscenario dat erin geschetst wordt: wanneer de mens op de huidige voet verder gaat zullen maar liefst een miljoen planten- en diersoorten de komende decennia uitsterven. Het gaat daarbij onder andere om meer dan 40 procent van de amfibiesoorten, bijna 33 procent van de koraalriffen, meer dan een derde van de zeezoogdieren en naar schat-

ting een tiende van de insectensoorten. Dit rapport dient als basis voor een nieuw biodiversiteitsakkoord dat in november 2020 in Beijing moet worden afgesloten, als tegenhanger van het klimaatakkoord van Parijs. Met het rapport hoopt men rond de 'stille crisis' van de biodiversiteit net zo'n gevoel van urgentie te kweken als rond het klimaat.

Natuur in Nederland

In dit boek neemt het in de publieke opinie en politieke arena enigszins stiefmoederlijk behandelde thema van de biodiversiteit een centrale plaats in. Als inleiding tot dit thema richt ik in dit hoofdstuk alle aandacht op Nederland. Dat is allerminst een willekeurige keuze. Volgens de *Balans van de Leefomgeving 2014* van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) is er in Nederland nog maar circa 15 procent van de oorspronkelijke biodiversiteit over. Daarmee is het verlies aanzienlijk groter dan elders in Europa en de wereld. Of, in de woorden van Johan van de Gronden, voormalig directeur van het WNF, Nederland is momenteel 'kampioen biodiversiteitsverlies in Europa'.

Bijna twee derde van ons grondgebied heeft een agrarische bestemming, en twee derde daarvan wordt gebruikt voor de veeteelt. Het Nederlandse landschap wordt dan ook in toenemende mate gedomineerd door monoculturen van gedraineerd raaigras, een egaal groen biljartlaken dat de plaats heeft ingenomen van de bloemrijke weiden vol vogels. Dat heeft geleid tot veel 'landschapspijn', zoals de titel van het boek van Jantien de Boer uit 2017 luidt.

Die pijn wordt niet alleen veroorzaakt door de intensieve veeteelt, maar eveneens door wat ook wel de 'verdozing' van het landschap genoemd wordt. Nederland is bij uitstek een distributieland. Begin 2017 telde ons land 1760 distributiecentra die in totaal een oppervlakte van 28 miljoen vierkante meter beslaan. Die wildgroei aan distributiecentra gaat gepaard met een stevige uitbreiding van de transportinfrastructuur, waardoor Nederland is uitgegroeid tot de meest versnipperde regio in heel Europa.

Dat is funest voor de soortenrijkdom hier te lande. Een onderzoek uit 2016 berekende dat de helft van het Europees grondgebied is gele-

gen binnen de kritische afstand van 1,5 km tot (spoor)wegen. Daarbinnen neemt het aantal vogels met een kwart af en daalt het aantal zoogdieren zelfs tot de helft. In Nederland, waar de afstand tot de transportinfrastructuur veel kleiner is dan het Europese gemiddelde, moeten we met een veel groter biodiversiteitsverlies rekening houden.

Ten slotte dreigt het gevaar dat het resterende natuurlandschap helemaal in een recreatielandschap veranderd wordt, waarin de fatale tandem van beleving en benutting vrij spel geniet. Als gevolg van de toename van welvaart en mobiliteit en de afname van vrije tijd, leven we in een wat sociologen als ‘belevenismaatschappij’ hebben aangeduid. Maar de hunkering naar authentieke ervaringen dreigt telkens opnieuw haar eigen kunstmatigheid op te roepen. Hoe meer de natuur een attractie wordt, compleet met mountainbikeroutes, pannenkoekenrestaurants, souvenirzaken, campings en huisjes, hoe meer ze haar aura van authenticiteit verliest, en daarmee ook haar aantrekkingskracht voor recreanten. De biodiversiteit schiet er dan meer en meer bij in en om met schrijver en Volkskrantcolumnist Caspar Janssen te spreken: ‘Een groen decor is nog geen natuur.’

Nederland scoort dus allerbelabberdst op allerlei natuurranglijsten. Door ons land onder de loep te nemen, verkrijg je dan ook een scherper beeld van de biodiversiteitsproblemen waarmee men ook elders te kampen heeft. Dat gebeurt in dit hoofdstuk, waarin een groepsportret wordt geschetst van de vele soorten dieren die zich momenteel in ons land bevinden.

De terugkeer van het wild

Laat ik de beschrijving van dit groepsportret beginnen met een verschijnsel dat tot enig optimisme stemt. Er is momenteel namelijk sprake van een spectaculaire comeback van wilde dieren, niet alleen in Europa, maar ook in Noord-Amerika. De voorwaarden voor het herstel van wilde populaties werden gecreëerd door de grootschalige herbebossing en herbegroeiing die ongeveer gelijktijdig op beide continenten plaatsvond als gevolg van de ontvolking van het platteland. Een andere belangrijke drijvende kracht achter de terugkeer

van wilde populaties was de opkomst van de milieubeweging in de jaren zeventig die draagvlak creëerde voor Europese wetgeving voor de bescherming van soorten en leefgebieden, zoals de Conventie van Bern van de Raad van Europa uit 1982 en de Vogel- en Habitatrichtlijn van de Europese Unie uit respectievelijk 1979 en 1992.

Als gevolg van deze veranderingen in het landbouw- en natuurbeleid nam het aantal grote grazers sterk toe. Dit was een voorwaarde voor het herstel van de populaties van grote roofdieren zoals de bruine beer, de wolf, de lynx en de wisent (of Europese bizon), vier van de zogenaamde 'Big Five'.¹ Ook in Nederland zijn veel soorten terug van weggeweest of hebben zich flink hersteld. Sommige soorten zijn spontaan teruggekeerd, zoals de oehoe, de kraanvogel, de zeearend en de wilde kat. Ook de wolf heeft zich hier inmiddels gevestigd. Andere soorten zijn via herintroductie een handje geholpen, zoals de raaf, de ooievaar, de bever, de otter, de das, en nog vrij recent, de wisent.

Er is nog een categorie van wilde dieren die in ons land in toeneemende mate acte de présence geeft. Het gaat daarbij niet om inheemse soorten die hier na een langdurige afwezigheid terugkeren, maar om uitheemse soorten, ook wel als 'exoten' aangeduid, die hier oorspronkelijk niet thuishoren, zoals de muskusrat, de halsbandparkiet en de Japanse duizendknoop. In feite zijn migrerende planten en dieren niets nieuws, maar sinds de globalisering goed op gang is gekomen, zijn meer planten en dieren in globetrotters veranderd dan ooit tevoren. Naarmate verkeer en vervoer, handel en toerisme groeien, boeten grenzen meer en meer aan betekenis in, en neemt tegelijkertijd de kwetsbaarheid voor de massale komst van exoten overal enorm toe. Er wordt in dit verband zelfs al gesproken van een 'massale volksverhuizing'.

Behalve de globalisering is er nog een andere belangrijke oorzaak voor de toestroom van exoten, namelijk de klimaatverandering. Terwijl koudeminnende soorten naar het noorden wegtrekken, komen warmteminnende soorten vanuit het zuiden onze kant op. Onder die nieuwkomers bevindt zich een aantal plaagsoorten die voor veel overlast en ook voor ernstige volksgezondheidsproblemen kunnen

zorgen. Een van deze soorten die in de lente van 2019 de voorpagina's haalde, is de eikenprocessierups. Deze rups van een nachtvlinder, waarvan het aantal in Nederland sinds 2018 verdrievoudigd is, veroorzaakt klachten zoals jeuk, huiduitslag, irritatie aan de ogen of aan de luchtwegen. De dennenprocessierups, die nog meer brandhaartjes heeft dan de eikenprocessierups, is al opgerukt tot in de Belgische Ardennen. Andere soorten die zich hier dreigen te vestigen zijn de Aziatische Tijgermug, die tropische ziektes als chikungunya, dengue en zika kan overbrengen, en de Hyalommateek, een reuzenteek die onder andere het gevaarlijke Krim-Congovirus kan overdragen.

De wereldwijde uitstervingsgolf

Alles bij elkaar opgeteld zijn er dus heel wat wilde dieren, al dan niet spontaan, naar Nederland teruggekeerd of hiernaartoe geëmigreerd. Maar laten we niet te vroeg juichen: in het Antropoceen, het tijdperk van de mens, worden we geconfronteerd met een wereldwijde uitstervingsgolf, die we beslist een halt moeten toeroepen. In zijn mooie boek *In de ban van het beest* uit 2015, illustreert Caspar Janssen dit punt met het veelstemmige vogelkoor waardoor hij vroeger iedere voorjaarsochtend gewekt werd, maar dat geleidelijk veel stemmen heeft verloren, zoals 'het zangkoor waarin mijn moeder tientallen jaren zong, en waarvan het ene na het andere lid wegviel, totdat het koor werd opgeheven.'

We moeten de recente toename van wilde populaties dan ook beoordelen in het licht van dramatische historische afnames: de meeste populaties van soorten die met een comeback bezig zijn, hebben nog lang niet een genetisch en demografisch duurzame omvang bereikt, terwijl veel soorten bovendien nog steeds in omvang dalen. In feite bevinden we ons midden in een nieuwe massa-extinctie. Daarvan is sprake wanneer de aarde meer dan driekwart van haar soorten verliest. Dat is in de loop van de geschiedenis van de aarde slechts vijf keer eerder gebeurd, het laatst 65 miljoen jaar geleden toen de dinosauriërs van de aardbodem verdwenen. Experts schatten dat het huidige tempo waarin soorten uitsterven 100 tot 1000 keer zo hoog ligt als de zogenaamde *background extinction rate*.

Om de situatie goed te kunnen inschatten, moeten we niet alleen letten op het uitsterven van soorten maar ook op de afname van het aantal en de omvang van populaties. Het laatste *Living Planet Report* van het WNF (2018) laat zien dat de omvang van populaties van gewervelde dieren tussen 1970 en 2014 met maar liefst 60 procent is afgenomen.² Wanneer we ons realiseren dat het uitsterven van populaties gezien moet worden als opmaat tot het uitsterven van soorten, wordt duidelijk dat ‘het tijdsbestek voor effectieve actie zeer kort is, waarschijnlijk twee of hooguit drie decennia’ (Ceballos et al.).

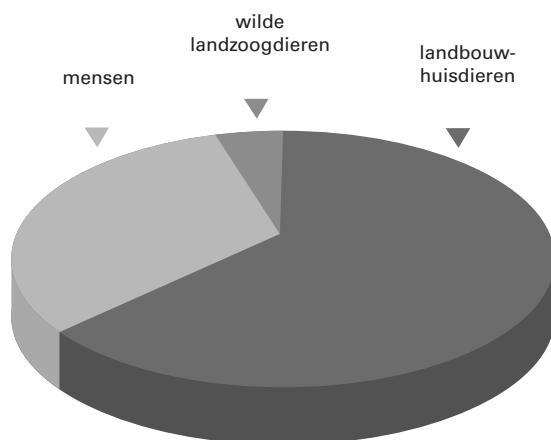
Wanneer we nu de blik wenden naar onze eigen Nederlandse natuur, dan ontwaren wij een tamelijk dramatisch beeld. Dat blijkt wel uit het *Living Planet Report: ‘Natuur in Nederland’*, een rapport dat eind 2015 gepubliceerd werd door het WNF, in samenwerking met een groot aantal natuurorganisaties. Volgens het rapport namen de dierenpopulaties sinds 1990 in natuurgebieden met gemiddeld 30 procent af. In bossen waren de dierpopulaties stabiel, maar in open natuurgebieden (zoals heidegebieden en duinen) gingen ze met 50 procent achteruit. In het agrarisch landschap is sprake van een afname van 40 procent en in de bebouwde kom van 30 procent (bij populaties broedvogels en dagvlinders). Als klap op de vuurpijl blijkt uit de meest recente *State of Nature in the EU*, een rapport uit 2015 van de European Environment Agency, dat Nederland, met maar liefst 96 procent van natuurgebieden die in een ongunstige conditie verkeren, helemaal onderaan bungelt op de lijst van 26 EU-lidstaten. Nederland scoort trouwens ook bar slecht op de wereldwijde index voor de bescherming van grote wilde dieren, niet alleen omdat ons land klein en dichtbevolkt is, maar vooral door gebrek aan inzet en ambitie.

Intensieve landbouw leidt tot biodiversiteitsverlies

Hoezeer wilde dieren wereldwijd in de verdrukking zijn geraakt, blijkt overduidelijk uit het gegeven dat de biomassa van alle mensen op aarde tien keer zo groot is als die van alle wilde landzoogdieren samen, terwijl de biomassa van gedomesticeerde dieren – landbouwhuisdieren en gezelschapsdieren – zelfs 35 keer zo groot is als die van

Biomassa van alle landzoogdieren op aarde

(gebaseerd op Vaclav Smil (2011))

alle wilde landzoogdieren. Onder de gewervelde dieren zijn *Homo Sapiens* en *Bos Taurus* inmiddels de veruit meest dominante soorten op aarde geworden.

In Nederland zijn die verhoudingen nog een flink stuk schever. Met 502 inwoners per km² staat ons land op de vierde plaats van de dichtstbevolkte landen ter wereld (na Bangladesh, Taiwan en Zuid-Korea), maar is het tegelijkertijd ook de op een na grootste exporteur van landbouwproducten ter wereld (na de VS).³ Nederland staat qua veedichtheid zelfs helemaal bovenaan de wereldranglijst. Het aantal landbouwhuisdieren bedroeg in 2016 ruim 126 miljoen. De grootste groep wordt gevormd door de 105 miljoen kippen, gevolgd door de 12 miljoen varkens en de 4 miljoen runderen. En dat terwijl het aandeel van de veeteelt in het Bruto Binnenlands Product (BBP) slechts een luttele 0,6 procent bedraagt.⁴

Het grote ruimtebeslag van de veehouderij zorgt voor ernstige biodiversiteitsproblemen. Als we de productiebossen niet meetellen, dan blijft er momenteel slechts 13 procent voor echte natuur over, waarvan de helft bestaat uit grote binnenlandse wateren zoals de

Waddenzee en het IJsselmeer. De omvang van onze veestapel veroorzaakt echter niet alleen hier maar ook elders de nodige biodiversiteitsproblemen. Onze veestapel is zo groot dat het vee maar gedeeltelijk kan worden gevoed met veevoer dat hier geteeld wordt. Nederland is na China de grootste importeur van soja ter wereld. Voor het telen van de hoeveelheid soja die we jaarlijks importeren ten behoeve van onze veestapel, is een oppervlakte nodig zo groot als driekwart van Nederland. Daarvoor wordt veel tropisch regenwoud kaalgekap, met alle gevolgen van dien voor de soortenrijkdom ter plaatse.

Het problematische ruimtebeslag van de veehouderij werd in 2013 aangekaart door de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli) in haar rapport *Onbeperkt houdbaar, naar een robuust natuurbeleid*. Om biodiversiteitsherstel te bevorderen is volgens de raad bovenal meer ruimte nodig. De raad beschouwt oppervlakte als verreweg de belangrijkste factor die bepaalt of er voor de natuur in ons land überhaupt nog een duurzame toekomst mogelijk is. Of zoals het commissielid Frank Berendse het in 2016 bij zijn afscheid als hoogleraar in het Natuurbeheer en de Plantenecologie aan de Universiteit van Wageningen stelde: ‘De allerbelangrijkste vraag is en blijft hoeveel oppervlakte we in ons dichtbevolkte land in de toekomst voor natuur willen reserveren en welke rol de landbouw in de komende eeuw moet blijven spelen op het Nederlandse platteland.’ De broodnodige ruimte voor natuur – Berendse pleit voor een verdubbeling van het natuurareaal – kan alleen gecreëerd worden indien het huidige landbouwbeleid grondig op de schop gaat. Dat is ook het oordeel van het eerder genoemde *Living Planet Report* over Nederland: ‘Zonder een ecologisering van de landbouw is in Nederland – twee derde van ons land kent een agrarische bestemming – geen behoorlijk biodiversiteitsherstel mogelijk.’

De hoge veedichtheid brengt niet alleen de ruimte voor natuur in het gedrang, maar leidt ook tot grote milieuproblemen die de kwaliteit van de natuur aantasten. Nederland kent de hoogste stikstof- en fosfaatoverschotten van alle EU-lidstaten. Ons land slaagt er zelfs niet in om te voldoen aan de voorwaarden van de zogenaamde ‘derogatie’, die het Nederlandse veehouders toestaat om in afwijking van

de Europese nitraatrichtlijn 250 in plaats van 170 kilo stikstof uit dierlijk mest per hectare grond te gebruiken. Stikstof komt in de vorm van ammoniak terecht in de lucht, direct uit de stallen of na bemesting van het land. De zeer hoge ammoniakuitstoot leidt tot verzuring en vermist van natuurgebieden en heeft zodoende een zeer nadelig effect op de biodiversiteit en eveneens op de kwaliteit van het grond- en oppervlaktewater. Bemesting heeft de afgelopen jaren geleid tot overschrijding van de milieunormen in 86 van de 220 drinkwaterputten in Nederland.⁵

De hoge veedichtheid veroorzaakt behalve biodiversiteitsproblemen ook allerlei dierenwelzijnsproblemen. Het gebrek aan bewegingsruimte van de krap gehuisveste landbouwhuisdieren leidt tot agressief gedrag van de dieren, en dat noopt weer tot omstreden ingrepen zoals het onthoornen van koeien en kalveren, het couperen van varkensstaarten om staartbijten te voorkomen, en het knippen van kippensnavels om kannibalisme tegen te gaan. De hoge veedichtheid leidt bovendien met grote regelmaat tot de uitbraak van dierziektes zoals mond- en klauwzeer (MKZ), gekkekoeienziekte (BSE) en varkenspest. Voornamelijk om economische redenen wordt meestal overgegaan tot 'ruimen', het op grote schaal afmaken van de dieren, om de veestapel weer ziektevrij te maken. En dan zijn er nog de vele stalbranden waarbij de laatste tijd per jaar meer dan tweehonderdduizend dieren levend verbranden.

De hoge veedichtheid brengt ten slotte ook de nodige volksgezondheidsproblemen met zich mee. Sommige dierziektes, de zogenaamde 'zoönosen', zoals Q-koorts en vogelgriep, zijn op mensen overdraagbaar. Ook het overdadig gebruik van antibiotica in de veehouderij heeft schadelijke gevolgen voor de volksgezondheid. Het kan leiden tot resistentie van bacteriën en dus tot een afname van de werkzaamheid van antibiotica die ook in de humane gezondheidszorg gebruikt worden. Ten slotte vergroot de veehouderij, via de uitstoot van ammoniak dat in de lucht tot fijnstof wordt omgevormd, de kans op luchtwegproblemen bij omwonenden van veebedrijven.

De conclusie lijkt onontkoombaar: wat eerst en vooral nodig is om ruimte te scheppen voor wilde dieren is een stevige krimp van de vee-